

5. Оралхан Бөкей тілдік құрамды пайдаланудың тамаша үлгісін көрсетеді.

Тілді байыту, көркемдеу тәсілі жалғастығын тауып отырғандығын Оралхан Бөкей шығармашылығындағы тұрақты тіркестер қолданысынан аңғаруға болады. Жазушы халқымыздың бай қорын жан-жақты игере отырып, халық тіліндегі сөз қолданыстарын өз мақсат-мүддесіне орай дамытып, дүниетанымдық лексика көркемдік құрал ретінде алынып

айшықтандыра, жетілдіре қолданады. Бүгінгі ұрпаққа үлгі-өнеге қалдыру мақсатында ұсынады. Шығармаларының тілдік қолданысы арқылы жалпы ұлттық тілді қолданушы ретіндегі ақынның стильдік даралығы, ақынның шеберлігі, ақынның тұлғасы сомдала түскен.

1. Сыздыкова Р. Сөз күдіреті.-Алматы, 2003. 5-бет.

2. Қожахметова Х. Фразеологизмдердің көркем әдебиетте қолданылуы. -Алматы: Мектеп, 1972. -79 б.

М. Т. Есматова

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ПОВЕСТЯХ О. БОКЕЙ

В статье рассматривается использование фразеологизмов в повестях О. Бокей.

M. T. Esmatova

IDIOMS IN THE NOVELS OF O. BOKEY

The article considers the use of phraseological units in O. Bokey's novels.

С. А. Оданова

ҚазМемҚызПУ доценті, ф.ғ.к., sagi68@mail.ru

КІРМЕ ТҮБІР СӨЗДЕРДІҢ ҮНЕМДЕЛУІ

Қазақ тілі өзінің даму тарихында түрлі кезеңдерді басынан кешіріп, тілдегі графиканың бірнеше рет ауысқандығы баршаға белгілі. Қоғам дамуындағы өзгерістерге орай, Еуропа тілдерінен енген халықаралық сөздерді қолдану үрдісі белең алды. Алайда бүгінгі тілдік ортада ұлттық тіліміздің қайнар бұлағына қайта оралу байқалады. Сан түрлі себептермен тілдік құрамымызға араб, парсы, моңғол, қытай, орыс т.б. тілдерінен енген кірме сөздердің әбден сіңіскені соншалықты - қазақтың төл сөздері секілді болып кеткен. Мысалы: *дос, бақыт* деген сөздерді арабтың сөзі дегенге тілші болмаса, өзге тіл қолданушылар сене қоймас. Себебі араб-парсы сөздерінің тілімізге енгеніне бірнеше ғасыр өтті. Ал орыс тілінен, орыс тілі арқылы өзге тілдерден енген сөздерді тануға мүмкіндік бар. Мысалы, *телеком, компьютер, парта, балкон, код* деген сөздердің кірме сөз екені айтқан сәттен бастап ұғынықты болады.

Түркі тілдеріне көне дәуірлерде соғды, қытай тілдерінен де сөздердің енгендігі туралы Ғ.Айдаров «Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі» атты еңбегінде айтып өткен

болатын [1, 128 б.]. Қай кезеңде де аймақтық жағынан қатар отырған, қарым-қатынаста, байланыста болған елдердің бір-бірімен сөз алмасулары жиі орын алады. VIII-XII ғасырларда түркі (қазақ) тілдеріне араб-парсы кірме сөздері еніп, діннің келуімен мықтап орнықты. XII-XIV ғасырлардағы моңғол шапқыншылығына байланысты ата тілімізге моңғол тілінен сөздер ене бастады. Салты мен өмір сүру жағдайы, шаруашылықтарының ұқсастығы бұл сөздерді де жатсынбай қабылдауға негіз болды. Ал орыс халқымен тізе қосып, бірігуі әсерінен осы тіл арқылы бүгінге дейін қазақ тілінің сөздік құрамы толығып келеді. Бұдан әр кезеңдердегі саяси оқиғалардың тілге тигізген әсері мол болды деген қорытынды шығаруға болады. Тілдің ұзақ уақыт жүріп өткен жолын кесте арқылы төмендегіше көрсетуге болады:

Қазақ тілінің сөздік құрамын толықтырып, байытып отырған кірме сөздердің ішінде ең көрнекті орын алатыны араб және парсы сөздері болып табылады. Тілімізге енген араб, парсы сөздерін екі топқа бөліп қарастырған жөн:

а) қазақ тіліне ертеден еніп, әбден сіңісіп, өзінің фонетикалық тұлғасын өзгертіп жіберген сөздер; бұлар қазақтың байырғы төл сөзіндей қабылданады, ондай сөздердің кірме түбір екендігі ұмытылып та кеткен деуімізге болады;

б) қазақ тіліне онша сіңісе қоймаған, бірақ қазақ оқырмандарына ескі кітап, дастандардан, қиссалардан жақсы таныс араб-парсы сөздері.

Әр тілдің өзіне тән ішкі заңдылықтары бар екені мәлім. Белгілі бір тілдегі дыбыстың фонемалық қасиеті екінші бір тілде өзгеше түрде болып келуі ықтимал. Мәселен, қазақ тілінің тек өзіне ғана тән фонетикалық заңдылықтары бар. Демек, қазақ тіліне ауысқан араб және парсы сөздері қалайда қазақ тілінің осы заңдылықтарына бағынып, соның әсерімен өзінің алғашқы фонетикалық бейнесін өзгертіп жібереді. «Бір тілден екінші тілге ауысудың ұзақ жолын басып өткен, әрқайсысы әр түрлі кезеңдерде келіп басқа тілге енген мұндай сөздердің сыртқы, дыбыстық тұлғасы тұрақсыз болып келеді» [2, 118 б.].

Араб, парсы және қазақ тілдерінің тілдік құрамы әр түрлі болып келеді. Парсы, әсіресе, араб тіліндегі дауыссыз дыбыстардың бәрінің бірдей эквиваленті қазақ тілінен табыла бермейді. Сондықтан араб яки парсы сөздерін қазақтар сол күйінде айнытпай, дәл айтпағаны түсінікті. Қазақ араб-парсы сөздерін қазақ тілінің фонетикалық жүйесіне бейімдеп қана айтуы мүмкін. Сондықтан араб және парсы сөздерін айту барысында қазақ тілінде жоқ дыбыстарды айтпай, дыбыстық үнемделуге ұшырайды да кейде адам танымастай өзгеріп қолданылады, кейде қазақ тіліндегі сол дыбысқа жақындау дыбысталатын дыбыстардың бірін қолдануға мәжбүр болады. Ал бірде аталған кірме сөздердің кейбір қиындық туғызған дыбыстары шамалы артикуляциялық өзгеріспен айтылады.

Л.З.Рүстемовтің пікірінше, «[h] дыбысы араб және парсы тілдерінің лексикалық элементтерімен бірге қазақ тіліне ауысқан дыбыс деуге толық негіз бар. Бұл дыбыстың тура өзіне сай келетін эквиваленті қазақ тілінде жоқ деуге болады» [3, 82 б.]. Ал Б.Сағындықұлының көмей **h** фонемасы жайлы пікірі мүлде бөлек: «Алайда бұл аллофондардың архетипі жөніндегі біздің пікіріміз басқаша. Тілдің өзі қандай көне болса, **h** дауыссызы да соншалық көне. Бұл дыбыстың одағайлардың құ-

рамында сақталуы - осы пікірдің толық дәлелі. Одағайлар ең алғаш пайда болған сөздердің қатарына жатады. Екіншіден, **a** дауыстысының айтылуында қандай еркіндік болса, ежелгі **h** дауыссызының айтылуында да сондай еркіндік болған. Бұл да соның байырғылығын көрсететін қасиет» [4, 46 б.]. Араб-парсы тілдерінен енген кірме сөздердің құрамындағы **h** фонемасы сөз ішінде кездесу ыңғайына қарай (сөз басында, сөз ортасында немесе сөз соңында) қазақ тілінде әртүрлі өзгерістерге ұшырап отырады.

Сөз басында кездескен h дыбысы түсіп қалғандықтан, ықшамдау құбылысын танытатын сөздердің мысалы ретінде мына сөздерді санамалауға болады: *hәм – әм, hәзл-әзіл, hәзім-әзім, hәлак-әлек, әлім, hәйбәт (араб) - айбат, hәфтә (парсы) - апта, hәва(парсы) - ауа.*

Парсы тілінен енген сөздерге де бірнеше мысал келтіруге болады: *hәм - әм, сондай-ақ, тағы да, hәман-әмен, ұдайы, hәме-әмбе, hәмише- әмісе, әрқашанда, hәфту йәк - әптиек (жеке кітапша болып басылған Құранның жетіден бірі), hәр-әр, әр түрлі, әркім.*

Һич сөзінде «h» дыбысы айтылмай, түсіп қалады, одан кейінгі «и» бірден «е»-ге, ал «ч» дыбысы «ш»-ға айналып кетеді, сонда *һич* сөзі *еш* (ешнәрсе, ешкім, мүлдем) болып шығады. *һонәр* сөзі қазақ тіліне ауысқанда, «h» айтылмай да, жазылмай да қалады. Қазақ тілінде бұл сөз «ө» дыбысынан басталады, сонда өнер болып шығады.

Сөз ортасында кездескен h дыбысы түсіп, ықшамдалып, өзге дыбыстарға алмасып қолданылады.

Егер [h] дыбысы сөз ортасында дауыстыдан соң ұшырасатын болса, онда қазақ тілінде бұл дыбыс, көбінесе дерлік, сонор «й» дыбысымен алмасады. Мысалы: араб сөздері *фәһм-пайым, пайымдау, зәһи - зейін, заһер - зайыр.*

Парсы сөздері: *деһқан-диқан, мәһр-мейір, меһман-мейман т. б.*

Қазақ тіліне ауысқанда араб-парсы сөздерінің ортасында кездесетін **h** дыбысы түсіп қалады: *қәһр-кәр, зәһр-зәр, ашу-ыза, шәһр-шәр, пәһлеван-балуан, баһадур-батыр.* Қазақ тілінде «зәр» және «шәр» формаларымен бірге «*заһар*»-«*зәһәр*», «*шаһар-шәһәр*» секілді варианттары да қолданылады. Сонымен қатар, *чәһар тарап – шартарап, чәһар айғне – шарайна, чәһар-йәк – ширек т. б.*

Сөз басында кездескен «гәйн» (гэйн-е му'джәмә) дыбысы түсіп, ықшамдалып қолданылады:

Арабтың гәйн қазақ тіліндегі «ғ» фонема-сынан өзгешеліктері бар. Қазақ тіліндегі «ғ» фонемасы – тіл арты, фриктив (ызың), ұяң дыбыс. Ал арабтың гәйн дыбысы - көмей дауыссызы, бұл өзі айтылуы жағынан араб тіліндегі қиын дыбыстардың бірі. Бұл дыбыс сәл кекештеніп, көмей арқылы айтылады. Араб тілінің бұл дыбысы арқылы келетін сөздер қазақ тілінде ғ дыбысымен айтылады. Себебі бұл дыбыс екеуінің бір болмаса да, бір-біріне жақындығы бар. Ғ дыбысынан басталатын қазақ сөздері жоқ. Мұндай сөздер, негізінен, араб-парсы тілдерінен енген сөздер. Егер ғ дыбысы бар сөздер болса, олар түркі тілдерінде сөздің соңында, сөз ішінде ғана кездеседі. Араб, парсы тілдерінен енген ғ дыбысы бар сөздер өз тілдерінде жұмсақтау айтылса, біздің қазақ тілінде қатаңдау айтылады. Мысалы, ғәзәл - ғазел (лирикалық сарындағы өлен), ғәйбәт - ғайбат, ғайеб - ғайып болу деген сөздерге назар аударсақ, екі тілдегі өзгешеліктерін байқауға болады. Ал өзге түркі тілдерінен (оғыз, қарлұқ) қыпшақ тобындағы түркі тілдерінің (бұған қазақ тілі де енеді) бір ерекшелігі: мұнда көмей дауыссызы «ғ» кейде «у» үнді дыбысына сәйкес келіп отырады. Мәселен, өзбек тілінде «соғ», ал қазақ тілінде «сау», өзбекше «туғ», қазақша «ту» (түү), өзбекше «буғоз», қазақша «буаз».

Сөз ортасында кездескен «гәйн» дыбысының ықшамдалуы:

Мағлұмат – мәлімет, тағылым – тәлім, мағлұм – мәлім, мағзұм – мәзім, тағзым – тәжім, т.б.

Сөз басында кездесетін ха дыбысына қатысты өзгерістер (ха-и муһмәлә немесе ха-и хутти)

Арабтың ха дыбысы – қатаң, ызың дыбыс. Бұл дыбысты айтқанда жұтқыншақ арқылы үзілмелі болып естіледі. Бұл дауыссыз, ызың фонема сыбырлап қана айтылады. Жасалу орны жағынан х дауыссыз дыбысы ғ гәйн дауысты дыбысына толық сәйкес келеді, х дыбысы қазақтың төл сөзінде мүлдем кездеспейді. Бұл дыбыс тек араб сөздерінде ғана болады. Егер араб тілінде сөз ха-и хуттиден басталса, онда сөз қазақ тіліне ауысқан сәтте бұл дыбыс түсіп қалады да, сөз төмендегідей дыбыстардан басталады:

1) «а» - хафез-абыз, хәлал-адал, хиле-ай-

ла, хәйван-айуан, хәқк-ақ, әділ, хәқиқәт-ақиқат, хәлва-алуа, харам-арам.

2) «ә» - хәдд-әдді, хәджәт-әжет, хәзер-әзір, хәкем-әкім, хал-әл, хәрәкәт-әрекет, хәрф-әріп, әріптес.

3) «ү» - хокм-үкім, хокумәт-үкімет.

Сөз басындағы «джим» дыбысының ықшамдалып, өзгеріске ұшырауы:

Кірме сөздердің құрамындағы дж аффрикаты тіл алды аффрикаты болып саналады. Бұл дыбыс дербес фонема түрінде қазақ әдеби тілінде кездеспейді. Мұны айту үшін қазақша «д» және «ж» дыбыстарын қосып, дауысты үзілмелі етпей айту керек. Тиісті лексикалық элементтерімен бірге қазақ тіліне ауысқан соң арабша қатаң айтылатын «джим» дыбысы қазақша ұяң айтылатын болды: джәза - жаза, джәзире-жазира, джәма'әт - жамағат, джәназе - жаназ, джәфа - жапа, джәраһәт-жарақат, джоузә — жауза дыбысына айналып кетеді.

Сөз басындағы «й» дыбысының ықшамдалып өзгеріске ұшырауы:

Й дыбысына басталатын араб-парсы сөздері қазақ тілінде ж фонемасымен айтылады. «й» дыбысынан басталатын араб-парсы сөздері қазақ тіліне ауысқанда «ж» фонемасы арқылы беріледі. Түркі тілдерінің ішінде қыпшақ тобына жататын қазақ тілінің осы бір фонетикалық ерекшелігін көне дәуірдің тарихи ескерткіштері де толық дәлелдейді. Бұл жөнінде кезінде С. Е. Малов өте-мөте қызықты деректер келтіріп, келелі пікірлер айтқан болатын.

Йәздан – жазған, йар – жар, йаран – жаран, йегана – жегене, йеке – жеке, йек-байек – жекпе-жек, йексен – жексен, йека-йек – жекпе-жек, йек шәмбе – жексенбі т.б. Сөз соңында й дыбысына аяқталған сөздердің ж дыбысына алмасуы біздің тілімізде кездеспейді.

Сөз басындағы –вав дыбысының үнемделуі

Вәба – оба, вәбал – обал, вақега – оқиға, вәфа – опа, вәфат болу – опта болу, вәтан – отан секілді араб тілінен енген сөздер ықшамдалып, үнемделу процесін өткізген.

Сөз соңында қосарланып келетін дыбыстардың ықшамдалуы

Т дыбысының ықшамдалуы: дәрәхт – дарақ, дуст – дос, раст – рас, мәст – мас, до-рост – дұрыс, беһешт – бейіш.

Тіліміздегі кірме сөздердің араб-парсы тілінен енген элементтерін қамтитын тілдік бірліктердің ықшамдалып, өз заңдылықтары-

на сәйкес икемделеді. Осының нәтижесінде араб-парсы тілдерінен енген кірме сөздер ғана емес, өзге орыс, моңғол тілдерінен ауысқан сөздер де тіліміздің ішкі заңдылықтарына сүйенеді.

XII-XIV ғасырларда түркі (қазақ) тіліне моңғол тілінен кірме сөздердің енуін екі түрлі жағдайда қарастыруға болады:

Біріншіден, моңғол шапқыншылығынан кейін екіжақты байланыс орнап, өмір сүру жағдайы мен қоғамының ұқсастығынан туындаған кірме сөздер;

Екіншіден, моңғолдармен тегі бір саналатын жоңғар тілінен енген сөздер де тілімізде кездеседі. Бұл XV-XVIII ғасырлар аралығын қамтиды. *Ұлыс, нөкер, жасақ, ноян, құрылтай, аймақ, жарлық, Тарбағатай, Қандағатай, Толағай, Қатонқарағай, Долаңқара, Мұқыр, Қорғалжын, Қордай, Нарынқол* деген сөздер – **моңғол тілінен** енген сөздер. Бірақ бірде бір ғылыми еңбекте бұл тілдік бірліктердің ықшамдалғаны жөнінде ешқандай деректер жоқ. Сонымен қатар зерттеуші Ш.Уәлихановтың айтуы бойынша, қай тілден қай тілге енгені белгісіз екі тілге де ортақ сөздер кездеседі деген пікір келтіреді [5, 179 б.].

Әсіресе, мал шаруашылығымен айналысқан екі елдің мал атауларында ұқсастық байқалады. Ш.Уәлихановтың дәйектемелері бойынша, *қой (қон), қойшы (қончын), құнан (хунан) құнажын (гунжын), дөнежін (дөнөжин), барс (барс), домбыра (домбор), көкпенкөк (ховкөк), күрең (хурэн) т.б.*

Біздің ойымызша, қой, қон деген сөздер моңғол шапқыншылығына дейін де қолданылған. Оған дәлел – М.Қашқаридың сөздігінде қон – қой деген сөздердің кездесуі. Түркі батыс және шығыс түркілер деп бөлінуінің өзі тілдің екіге жарылып, дыбыстық сәйкестіктер, өзгерістер арқылы қолданылуына дәлел бола алады. *Қон, қой* деген екі түрлі вариантының болуы да осыған дәлел. Сол себепті *қой, қон* сөздері түркі сөздері деуге толық негіз бар. Моңғол тілі мен түркі тілдерінің түп негізін Н.Ф.Катанов, Г.Д.Санжеев сынды ғалымдар бір деп қарайды. Бұл тілдердің бір бұтақтан тарағанын көне Алтай дәуіріндегі түркі-моңғол бірлестігінде деп түсіндіреді [6, 14 б.].

Орыс тілінен енген сөздердің ықшамдалуы

Қазақ-орыс байланыстары аймақтық жағынан қатар отырған екі елдің тілдік қарым-қатынастарының да болғандығын көрсетеді.

Қазақ тіліне орыс тілінен енген кірме сөздердің Қазан төңкерісіне дейін енгендері ұлттық тіліміздің емле заңдылықтарына сай өзгеріп жазылған. Ал кирилл әліпбиіне көшкен соң орыс тілінен енген сөздер сол жазылған күйінде оқылып, өзгеріс азая түскен.

Тұрмыс қажетін өтеуге қатысты сөздердің ықшамдалуы: *сиса (ситец), калош (галоши), әшмәшке (восьмушка), өшірет, шірет (очередь), пар (пара), божы (вожжи), кәмпит (конфеты), извес (известь).*

Әкімшілік басқару ісіне байланысты сөздердің ықшамдалуы: *ояз (уезд), мінәпас (манифест), болыс (волость), старшын (старшина), губерне (губерния), кантор (кантора), сиез (съезд), пртокол (протокол).*

Ғылым мен мәдениетке, техникаға қатысты ықшамдалған сөздер: *пабрік (фабрика), минөт (минута), кәзет (газета), пәнер (фанера), мәнер (манера).*

Қоныс аударуға қатысты ықшамдалған сөздер: *учаске (участок).*

Жоғарыдағы Қазан төңкерісіне дейін енген сөздер ғана тіліміздің ішкі заңдарына лайықты өзгеріп, төл тіліміздің даму жүйесіне лайықты өзгерген. Ал Ә. Болғанбаев пен Ф. Қалиевтің «*Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы*» атты еңбегіндегі жеке-жеке кірме сөздерге берілген сипаттамада тек Қазан төңкерісіне дейін енген сөздердің өзгеріске ие болғанын, ал одан кейінгі ауысқан сөздердің орыс тілінде қалай жазылса, біздің тілімізге де дәл сол қалпында енгенін көреміз. Бұған «Қазан революциясынан кейін енген сөздер» деген тараушалар куә. Сонымен қатар кейін енген орыс тілінің элементтері аударылып берілу жағдайлары кездеседі [7, 148 б.].

Орыс тілінен енген сөздерді ықшамдалу, дыбыстардың түсу жағдайына байланысты төмендегіше бөлуге болады: **ь** белгісінің түсуі арқылы ықшамдалу: *болыс (волость), өшірет, шірет (очередь); ть* қосарлама тұлғаларының ықшамдалуы: *болыс (волость), извес (известь);* сөз соңындағы **д** дыбысының ықшамдалуы: *сиез (съезд), ояз (уезд), пойыз (поезд).*

Сөз соңындағы **т** дыбысының ықшамдалуы: *мінәпас (манифест);* сөз соңындағы дауысты дыбыстардың ықшамдалуы: *калош (галоши), пар (пара), кәмпит (конфеты), старшын (старшина), губерне (губерния), кантор (кантора), пабрік (фабрика), минөт (минута), газет (газета), пәнер (фанера), мәнер (манера), цитат (цитата), цифр (цифра);*

сөз соңындағы морфемалардың түсіріліп, орнына өзге морфеманың келуі арқылы ықшамдалу: *учәске* (*участок*); сөз басындағы дауыссыз дыбыстардың ықшамдалуы: *әшмәшке* (*восьмушка*); сөз ортасындағы дауысты дыбыстардың үнемделуі: *пртокол* (*протокол*); бұдан өзге құрамында көптік жалғауының да қазақ тіліне енген соң түсіп қалу жағдайлары кездеседі: *кәмпит* (*конфеты*), *калош* (*галoши*), *шахмат* (*шахматы*)

Фонетист ғалым С.Мырзабековтің кірме сөздерді өз тіліміздің заңдарына лайықтап енгізу керек деген пікірінің жаны бар. Университетті үнбөрсөт, институтты үнстүт деп айту қажеттігін айтады [8,76 б.]. Кірме сөздердің қазақ тілінің сингармонизм заңына сәйкес айтылып, жазылу керектігін кезінде Х. Досмұхамедұлы өзінің «Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм» деген мақаласында айтқан болатын.

Тіліміздегі барлық морфологиялық (морфонологиялық) үнемдеулер, ең бірінші, сөйлеу әрекетінде пайда болады да, біртіндеп

жазуда қолданыла келе тұрақталып, қалыптасады. Уақыт өте келе олардың ықшамдалған іздері жойылып (жойылмайтын жайттар да кездеседі), жаңа тілдік бірлік ретінде өмір сүреді. Уақыт ағымында орын алған тілдік өзгерістер адамзат баласына байқалмай өте береді. Тек біраз уақыт өткен соң ғана оның өзгерісі байқалады. Демек, тілдік өзгерістердің пайда болып, қалыптасуында, тұрақталуында уақыт факторының атқарар қызметі ерекше.

1 Айдаров Ф. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: Мектеп, 1971. -128б.

2 Кеңесбаев І., Мұсабаев Ф. Қазіргі қазақ тілі. Лексика, фонетика. – Алматы: Мектеп, 1962. -118 б.

3 Рүстемов Л.З. Қазіргі қазақ тіліндегі араб-парсы кірме сөздері. – Алматы: Ғылым, 1982. – 82 б.

4 Қазақ грамматикасы (фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис). – Астана, 2002. - 46 б.

5 Валиханов Ч.Ч. Сочинение. СПб., 1904. - 179 с.

6 Языки народов СССР. Том второй. Тюркские языки. М.: Наука, 1966. -14 б.

7 Болғанбаев Ә., Қалиев Ф. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. –148 б.

8 Мырзабеков С. Қазақ тілінің дыбыс жүйесі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 1999, -76 б.

С. А. Оданова

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЗВУКОВ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ

В статье рассматриваются закономерности фонетических изменений звуков заимствованных слов из арабского, персидского, монгольского и русского языков.

S. A. Odanova

PHONETIC CHANGES OF SOUNDS OF BORROWED WORDS

The article considers the laws of phonetic changes of sounds of borrowed words from Arabic, Persian, Mongol and Russian languages

Б. А. Омарова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ф.ғ.к.

АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ ЕСІМДІКТІ ЕСІМДІ СӨЙЛЕМДЕР

Қазақ тіл білімінде есімді сөйлемдер мәселесін арнайы көтеріп, осы салаға ғылыми қауымның назарын аударған алғашқы зерттеушілердің бірі – Т.Сайрамбаев. Оның жетекшілігімен осы тақырып аясында «Қазіргі қазақ тіліндегі есімді сөйлемдер», «Есімді құрмалас сөйлемдер, олардың түрлері, қалыптасуы» және «Абай жолы» роман-эпопеясындағы есімді сөйлемдер» атты үш кандидаттық диссертация қорғалды. Сондай-ақ Т.Сайрамбаевтың өзінің шәкірті К.Оңалбаевамен бірігіп жазған

«Есімдер синтаксисінің кейбір мәселелері» атты ғылыми еңбегі де осынау аса өзекті проблеманы қозғайды.

Осы еңбектерде басқа сөз таптарымен қатар есімді сөйлем құрауда есімдіктердің де маңызды рөл атқаратындығы тілге тиек етіледі. Жалпы есімдіктердің сөйлемде қызмет ету қабілетінің өте зор екендігін негізге ала отырып, авторлар бұл сөз табының ойды тиянақтап, «өз бастауыштарымен жақ, сан жағынан предикаттық байланыста тұрып», басқа